

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВО-ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДОВИЩА САДИБНО-ПАРКОВИХ КОМПЛЕКСІВ ПОЛТАВЩИНИ СЕРЕДИНИ XVIII– СЕРЕДИНИ XIX СТ.

Шевченко Л.С., канд. арх., доцент кафедри дизайну
архітектурного середовища

Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка

Анотація. На підставі аналізу садибно-паркових комплексів Полтавщини середини XVIII– середини XIX ст. висвітлюється питання формування їх просторово-предметного середовища.

Ключові слова: садибно-парковий комплекс, просторово-предметне середовище, композиція, структурні елементи.

Аннотация. Шевченко Л.С. Формирование пространственно-предметной среды усадебно-парковых комплексов Полтавщины середины XVIII – середины XIX веков. На основании анализа усадебно-парковых комплексов Полтавщины середины XVIII– середины XIX вв. освещен вопрос формирования их пространственно-предметной среды.

Ключевые слова: усадебно-парковый комплекс, пространственно-предметная среда, композиция, структурные элементы.

Annotation. Shevchenko L.S. Formation of the space-object environment of the manor-park complexes of Poltava region on the middle of XVIII – to the middle of XIX centuries. A problem of the space-object environment of the manor-park complexes of Poltavshchina at XVIII-XIX centuries is dedicated on the basis of its analysis.

Keywords: manor-park complex, space-object environment, composition, structural elements.

Постановка проблеми. Формування просторово-предметного середовища садибно-паркових комплексів Полтавщини означеного періоду тісно пов'язане з багатьма факторами – безпосереднім впливом історичних, суспільно-економічних, соціальних обставин, культурно-етичних чинників, традицій місцевого зодчества, професіоналізмом майстрів будівельної й ландшафтної справ, а також із пануючими у Російській імперії стильовими тенденціями (до складу якої у ті часи входила Полтавщина). Незважаючи на постійну зацікавленість дослідників історико-культурною спадщиною України, в тому числі й в галузі садибно-паркового будівництва, полтавські садиби донедавна не були предметом окремого дослідження. Сьогодні, у період розбудови й становлення незалежної держави як ніколи гостро постають питання збереження культурно-історичної спадщини України, її регіональних самобутніх традицій, повернення до родинних коренів, до витоків української культури. Саме з цих позицій відбувається поступовий перехід фінансово-забезпечених мешканців Полтавщини до родинно-маєткового життя із подальшим наслідуванням нащадками закладених традицій. Тому

виявлення закономірностей формування просторово-предметного середовища полтавських садибно-паркових комплексів визначить їх своєрідність, що допоможе при проектуванні аналогічних об'єктів сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Дослідження спадщини садово-паркового будівництва Полтавського регіону ведеться згідно з науковими програмами по вивченню та збереженню культурно-історичної спадщини різних регіонів України. Про важливість цієї проблеми свідчить і чинне пам'яткоохоронне законодавство держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження садибно-паркового будівництва поширювалося в цілому на значні об'єкти України. У зв'язку з цим слід відмітити роботи науковців В.Тимофієнка, І.Родичкіна, О.Родичкіної, І.Ігнаткіна, І.Косаревського, І.Козюліна, А.Тищенко та інших. У їх працях висвітлені значні полтавські палацово-паркові ансамблі у Диканьці, Яготині, Бобрику, Хомутці. Прикметним явищем в архітектурних дослідженнях останніх років стали розвідки, наукові праці й дисертаційні дослідження, котрі стосуються садибних комплексів окремих регіонів України: К.Черкасової – по Харківщині (з 1985 р.), О.Михайлишин – по Волині (1995-2003 рр.), Н.Соснової та Н.Левкович – по Галичині (1998-2003 рр.), В.Маланюк – по Київщині (2001-2004 рр.) та авторські – по Полтавщині (з 2000 р.). У попередніх статтях автором розглядалися історіографічні та культурологічні аспекти палацово-паркового будівництва регіону, передумови виникнення комплексів, їхні стильові напрями та частково фактори їх формування [1-6].

Метою даної роботи є на підставі аналізу садибно-паркових комплексів Полтавщини середини XVIII – середини XIX ст. висвітлити питання формування їх просторово-предметного середовища.

Виклад основного матеріалу. Об'ємно-просторові й композиційні основи формування садибних комплексів Полтавщини відображають певний історичний період та відповідні панівні архітектурні стилі. До середини XVIII ст. сотенні та полкові містечка регіону, в яких проживала козацька старшина, з архітектурної точки зору нічим не відрізнялися на той час між собою. Полтавська правляча верхівка облаштовувала територію своїх маєтків за мотивами української народної архітектури. Це підтверджується тим, що деякі попередні будинки у маєтках власників садибно-паркових комплексів були сформовані на засадах народної архітектури й українського барокко (яготин, Березова Рудка та ін.). Вже пізніше, з середини XVIII ст. збагачені землевласники й володарі маєтків

починають задовольняти свої вимоги щодо будівельних уподобань, орієнтуючись на смаки петербурзької й московської знаті. Саме світоглядна переорієнтація господарів полтавських маєтків, котрі більшу частину свого життя проживали в Росії (В.Кочубей, В.Попов, В.Капніст, Д.Трошинський та інші), сприяла запозиченню як імперських традицій та культурно-етичних норм, так і засад архітектурних формоутворень будівель їхніх садибних комплексів з орієнтацією на столичні палаци. До розроблення проектів на Полтавщині були залучені кращі на той час архітектурні сили – архітектори А.Менелас, П.Дубровський, М.Львов, Дж.Кваренгі, Л.Руска та інші.

Сценарій створення просторово-предметного середовища комплексу з середини XVIII ст. ґрунтувався на гармонійній єдності центральних архітектурних споруд, малих архітектурних форм та просторового середовища парку, де всі головні “події” розгорталися вздовж домінуючої композиційної осі: поступове розкриття передпалацового простору, комплекс будівель палацу з можливістю візуального сприйняття запалацової частини (галявин, квітників, водоймищ). Така об’ємно-просторова структура ґрунтувалася на синтезі традицій російської школи палацово-паркового будівництва – у центральних припалацових частинах і місцевих традицій – по всій пейзажній території парків.

Головне композиційне ядро у вирішенні просторово-предметного середовища садибно-паркових утворень становив комплекс палацових споруд (палац, флігелі, павільйони) з курдонером. Це ядро відігравало роль об’ємно-просторової домінанти, йому була підпорядкована головна композиційна вісь, що забезпечувала візуальне сприйняття палацу з курдонером. Розташування будівель у палацовому комплексі було різноманітним і базувалося на пануючих на той час композиційно-стильових тенденціях та задумі архітектора. Серед полтавських садибних комплексів найбільш розповсюдженим було використання трьох основних композиційних прийомів у формуванні центрального ядра садиб:

1-ий – заснований на палладіанському типі композиції, коли палац з’єднано з винесеними вперед флігелями за допомогою галерей з утворенням курдонеру;

2-ий – заснований на прийомі, коли палац та флігелі з’єднані між собою за допомогою додаткових прямолінійних корпусів, розташованих в одну лінію;

3-ій – заснований на прийомі, коли палац із вільно розташованими та винесеними вперед флігелями утворює курдонер.

Таке розташування будівель уособлювало велич, грандіозність, міць усього садибного комплексу, який перетворювався на вишуканий палацово-парковий ансамбль. Як свідчать архівні дані, це справляло вагоме враження на відвідувачів:

“здесь созидается целый свет, и все в новейшем вкусе... В середине построен главный корпус в два этажа. На правой и левой стороне оного в полуциркуле – конюшни и сараи. Каждый павильон – сам по себе большой дом.” (спогади Отто фон Гуна про садибний комплекс в Яготині, [7, С. 127];

“прекрасное местоположение Яготина... производит такое же действие на приезжающего, как и великолепная декорация в театре по открытии занавеса. Самое расположение княжеского дома с флигелями и садом есть игра прихотливой фантазии архитектора” (спогади О.Глаголева про садибний комплекс в Яготині, [8, С. 77];

“по красоте сада, парка, строений, Диканка может соперничать с виллами Боргезе и Дория в Риме. Исключая неподражаемые и незаменимые развалины, Диканка, пожалуй, даже богаче: это почти городок” (спогади М.Башкірцевої про садибний комплекс у Диканьці, [9, С. 143];

“владелец обширных и богатых поместий построил здесь дом и разбил громадный парк, заполнил их чисто сказочной роскошью” (спогади В.Бучневича про садибний комплекс в Решетилівці, [10, С. 14].

Найбільшого розвитку композиційна вісь набула в значних палацово-паркових комплексах регіону (Сокиринці, Диканька, Згурівка та інші). Базою для об'ємно-просторової організації таких садибних утворень стала головна композиційна вісь “площа – алея – передпалацова площа – палац – запалацова площа – ступенева система далеких перспектив”. Значні розміри передпалацової території забезпечували сценарій візуального сприйняття головної композиційної домінанти (ядра палацових будівель), котрий полягав у розкритті простору перед вхідною групою палацово-паркового комплексу, подальшому розвитку візуального сприйняття на палац уздовж алеї, розкритті передпалацового простору, виходові на запалацову площу з початком візуального сприйняття системи далеких перспектив паркової території (зміна композиційних акцентів уздовж осі).

Центральна композиційна вісь акцентувала увагу не лише на головній домінанті – палацовому ядрі, а й на системі акцентів як архітектурного (в'їзні брами, арки, альтанки, оранжереї тощо), так і природного характеру (партери, галявини, геральдичні квітники, водоймища тощо).

Висновки. Таким чином, у сукупності складові просторово-предметного середовища садибно-паркових комплексів поєднувалися композиційними осями у вигляді алей, доріжок, візуальних зв'язків і становили єдину гармонійну об'ємно-просторову композицію. Прийоми композиції паркового пейзажу ґрунтувалися на традиціях пейзажної школи паркобудування по всій території садіб та комбінованих (поєднання регулярних і пейзажних) у їх репрезентативній частині. Одним із характерних засобів формування паркового простору садибних комплексів було активне використання місцевих рослин по всій території парку та частково екзотичних у їх репрезентативній частині (крім дрібнопомісних садіб). Індивідуальність територій садибних утворень визначалася різноманітними підходами при формуванні ландшафтно-просторових компонентів (алей, групових насаджень, квітників тощо).

Подальші дослідження в галузі садибно-паркового будівництва Полтавщини сприятимуть поглибленню історико-архітектурних знань, відродженню естетичної свідомості народу, підвищенню його духовності, загальної культури, допоможуть при формуванні методологічного підґрунтя при проектуванні аналогічних сучасних об'єктів.

Література:

1. Шевченко Л.С. Палацово-паркові ансамблі Полтавщини XVIII-XIX ст.: історіографічний аспект // Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. – К.: НАОМА. – 2001. – Випуск 8. – С. 211-217.
2. Шевченко Л.С. Історичні передумови розвитку палацово-паркового будівництва на Полтавщині у XVIII-XIX ст.ст. // Археологічний літопис Лівобережної України. – Полтава: ТОВ “Фірма “Техсервіс”. – 2002. – №1. – С. 39-41.
3. Шевченко Л.С. Палацово-паркові ансамблі Полтавщини як осередки художньої культури XVIII-XIX ст.ст. // Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. – К.: НАОМА. – 2002. – Випуск 9. – С. 185-192.
4. Шевченко Л.С. Вплив соціального статусу власників на формування палацово-паркових ансамблів Полтавщини XVIII-XIX ст. // Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв: мистецтвознавство, архітектура. – Харків: ХДАДМ. – 2003. – №3. – С. 87-93.
5. Шевченко Л.С. Рефлексії російського зодчества в архітектурі Полтавщини другої половини XVIII-XIX ст.ст. // Українська академія мистецтва: дослідницькі та науково-методичні праці. – К.: НАОМА. – 2004. – Випуск 11. – С. 221-231.
6. Шевченко Л.С. Історичні й культурологічні аспекти еволюції садиби Розумовських-Репніних в Яготині // Вісник харківської державної академії дизайну і мистецтв: мистецтвознавство, архітектура. – Харків: ХДАДМ. – 2005. – №5. – С. 95-106.
7. Гун Отто фон. Поверхностное описание по дороге от Москвы в Малороссию к осени 1805. – М., 1806. – Ч. 2.

8. Глаголев А. Записки русского путешественника. – С.-Петербург, 1855. – Ч. 1.
9. Дневник Марии Башкирцевой: Избранные страницы /Сост. подгот. текста, примеч. и вступ. ст. А.Е.Басманова. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 320 с.
10. Бучневич В.Е. Местечко Решетиловка, Полтавского уезда / Труды Полтавской Ученой архивной комиссии. – Вып. 15. – Полтава: Электрическая типография Г.И.Маркевича, 1916. – С. 1-55.

Надійшла до редакції 14.03.06